

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
(Κ.Ε.ΕΠ.ΕΚ.)

SCIENCE AND EDUCATION
RESEARCH CENTER
(S.E.R.C.)

Ἡὼς

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Eos

JOURNAL OF SCIENTIFIC
AND EDUCATIONAL RESEARCH

*Αφιέρωμα στη μνήμη
του Γιάννη Κεκέ*

ΤΟΜΟΣ 3 • Αθήνα 2013, Τεύχος 1

VOLUME 3 • Athens 2013, Section 1

SCIENCE AND EDUCATION RESEARCH CENTER (S.E.R.C.)

Eos

JOURNAL OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH

Volume 3 • Athens 2013

ISSN 1790-5168

EDITORIAL BOARD

Th. Exarchakos, Professor
Emeritus, University of Athens
Ath. Trillianos, Professor
University of Athens
A. Katsiki-Givalou, Professor
University of Athens
K. Skordoulis, Professor
University of Athens

D. Daskalakis, Professor
University of Athens
G. Drakos, Professor
University of Athens
G. Leontsinis, Professor
University of Athens
D. Mattheou, Professor
University of Athens

Ath. Papas, Professor Emeritus
University of Athens
Ar. Raptis, Professor
University of Athens
G. Dimakos, Professor
University of Athens
I. Mylonakou-Keke,
Assoc. Professor
University of Athens

EXECUTIVE BOARD

Th. Exarchakos
Ath. Trillianos
A. Katsiki-Givalou
K. Skordoulis

SECRETARY

M. Koudouna
P. Maniatis

S.E.R.C. Journal EOS, 20 Ippokratous str., 10680 Athens,
tel.: 210 3688491-8493,-8461, fax: 210 3688492, email: texarcha@primedu.uoa.gr
Copyright © 2013, S.E.R.C.

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (Κ.Ε.ΕΠ.ΕΚ.)

Ήως

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

τόμος 3 • Αθήνα 2013

ISSN 1790-5168

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Θ. Εξαρχάκος, Ομ. Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Αθ. Τριλιανός, Ομ. Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Α. Κατσιή-Γκίβαλου, Καθηγήτρια,
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Κ. Σκορδούλης, Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Α. Δασκαλάκης, Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Γ. Δράκος, Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Γ. Λεονταίνης, Ομ. Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Α. Ματθαίου, Ομ. Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αθ. Παπάς, Ομ. Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Αρ. Ράπτης, Ομ. Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Γ. Αημάκος, Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Η. Μυλωνάκου-Κεκέ,
Αναπλ. καθηγήτρια
Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Θ. Εξαρχάκος
Αθ. Τριλιανός
Α. Κατσιή-Γκίβαλου
Κ. Σκορδούλης

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Μ. Κουδούνα
Π. Μανιάτης

Κ.Ε.ΕΠ.ΕΚ., Περιοδικό **ΉΩΣ**, Ιπποκράτους 20, Αθήνα, ΤΚ 10680
Τηλ.: 210 3688491-8493,-8461, fax: 210 3688492, e-mail: texarcha@primedu.uoa.gr
Copyright © 2013, Κ.Ε.ΕΠ.ΕΚ.

Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΙΑΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ:

Το παράδειγμα της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών

Αλέξανδρος-Σταμάτιος Αντωνίου

Ανδρονίκη Γάκη

Επίκ. Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε., ΕΚΠΑ

Εκπαιδευτικός

Περίληψη

Βασικό στόχο του παρόντος κεφαλαίου αποτελεί η παρουσίαση της υπαρξιακής προσέγγισης της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσω μιας σύγχρονης συνολικής θεώρησης. Αρχικά, παρουσιάζεται το γενικό θεωρητικό πλαίσιο του φιλοσοφικού αυτού ρεύματος, οι βασικές αρχές του και οι θέσεις των κυριότερων εκπροσώπων του. Στη συνέχεια, αναλύονται αφενός μεν ο βαθμός επίδρασης της υπαρξιακής πλήρωσης στα επίπεδα επαγγελματικής εξουθένωσης -και ειδικότερα με τις μορφές που το συγκεκριμένο σύνδρομο λαμβάνει εντός της επαγγελματικής ομάδας των εκπαιδευτικών- και αφετέρου δε οι υφιστάμενες συνέπειες λόγω της απουσίας βιώματος υπαρξιακής πλήρωσης. Τέλος, αναδεικνύονται οι ειδικές διαστάσεις του θέματος και παρουσιάζονται προτάσεις, ιδίως για το χώρο της εκπαίδευσης, με σκοπό την ουσιαστική αντιμετώπιση του όποιου υπαρξιακού κενού και της υιοθέτησης μιας νέας προσέγγισης η οποία πρωτίστως θα θέτει τον άνθρωπο/τον επαγγελματία/τον εκπαιδευτικό στο κέντρο του ενδιαφέροντος και των ευρύτερων κοινωνικών εξελίξεων.

Λέξεις-κλειδιά: υπαρξισμός, νόημα-σκοπός της ζωής, υπαρξιακή πλήρωση, επαγγελματική εξουθένωση

Abstract

The aim of the present chapter is to present current perspectives of existentialism. Firstly, an overview of this philosophical approach is presented, along with its general theoretical framework, its principals and the views of its most important representatives. Secondly, the existential fulfillment is presented relative to burnout, especially to teachers' burnout, and the consequences that individuals who do not experience existential fulfillment deal with, are analyzed. Finally, guidelines and suggestions are put forward, especially as regards the field of

education, with the aim of reducing the existential void and achieve a different approach, where human beings are placed in the center as a first priority.

Keywords: existentialism, meaning-purpose in life, existential fulfillment, professional burnout

Εισαγωγή

Κάθε προσπάθεια προσέγγισης της έννοιας και του περιεχομένου της υπαρξιακής φιλοσοφίας αποτελεί αναντιροήτως πραγματική πρόκληση. Αναμφισβήτητα, ένα τέτοιο εγχείρημα εδράζεται επί πολλών διαφορετικών απόψεων, καθ' ο βαθμό θεμέλιο της υπαρξιακής σκέψης αποτελούν οι αντιπαραθέσεις που αποδίδονται στις τόσο διαφορετικές θεωρήσεις και τα ποικίλα ερεθίσματα ακόμη και των ίδιων των υπαρξιακών φιλοσόφων.

Συγκεκριμένα, οι Kierkegaard, Marcel και Jaspers ήταν θεϊστές, ενώ οι Sartre και Heidegger αγνωστικιστές. Ο Jaspers υπήρξε προτεστάντης, ενώ ο Marcel αφοσιωμένος καθολικός. Ακόμη, το μεγάλο εύρος των τοποθετήσεών τους αποκαλύπτεται και μέσω των δηλώσεών τους. Για παράδειγμα, ο Heidegger είχε πει «αναλύοντας το θάνατο, κατανοεί κανείς τη ζωή», ο Jaspers προέτρεπε «απαρνήσου τον κόσμο και θα επιστρέψεις σ' αυτόν», ο Sartre υποστήριζε ότι «ελεύθερος είναι όποιος αρνείται το Θεό», ενώ από την άλλη πλευρά ο Kierkegaard διατεινόταν ότι «ελεύθερος είναι όποιος αποδέχεται το Θεό» (Webster, 2002).

Η ιστορική προσέγγιση του υπαρξισμού

Στο σύνολό της η δυτική φιλοσοφία είτε αποδέχεται είτε απορρίπτει τη σωκρατική θεωρία. Δε θα ήταν, λοιπόν, άστοχο αν υποστήριζε κανείς ότι θα μπορούσε η δυτική φιλοσοφία να θεαθεί ως επιμέρους διάσταση αυτού του πλαισίου και ο ίδιος ο Σωκράτης να θεωρηθεί ως ο πρώτος υπαρξιστής. Η δήλωσή του ότι είναι και πάντα θα είναι το άτομο που δεν υπακούει σε τίποτα, εκτός από τους συλλογισμούς, οι οποίοι του φαίνονται ορθοί, επιβεβαιώνει τη γειννιάσή του με την εν γένει υπαρξιακή θεώρηση. Από τον Πλάτωνα ως τον Descartes, το πλαίσιο αναφοράς, που είχε δημιουργηθεί, υπεραμυνόταν την αντίληψη που υποστήριζε ότι: «η ουσία προηγείται της ύπαρξης». Υπό τον όρο ουσία νοούνται οι ιδέες, οι αξίες, οι ιδεολογίες, οι σκέψεις, ενώ με τον όρο ύπαρξη ο προσωπικός μας βίος (Richmond, 1954).

Περί τα μέσα του 19ου αιώνα, ο Δανός φιλόσοφος Kierkegaard (1813-1855), όχι μόνο δεν απέρριψε την πλατωνική άποψη, αλλά παρέμεινε σταθερός στις θέσεις της. Ο Kierkegaard, που μπορεί να θεωρηθεί ως ο ιδρυτής της φιλοσοφίας του υπαρξισμού, ήρθε σε αντιπαραθέση με τον κορυφαίο φιλόσοφο Hegel (1770-1831) και υποστήριξε την ύπαρξη καθεαυτήν, διακηρύσσοντας με τον

τρόπο αυτό την ελευθερία εκλογής του ανθρώπου (Seetharamu, 1989). Η αντίληψή του αυτή στρεφόταν ενάντια σε κάθε είδους εκλογίκευση, γενική και καθολική άποψη της φιλοσοφίας, και ως εκ τούτου εξελήφθη ως ένας άκρατος υποκεμενισμός. Ο Kierkegaard υπήρξε από τους πρώτους διανοητές ο οποίος απαίτησε να αντιμετωπίζεται ο άνθρωπος όχι ως απρόσωπη οντότητα, αλλά ως υπάρχον πρόσωπο (Πελεγρίνης, 2004).

Ο υπαρξισμός, ως φιλοσοφικό φαινόμενο, εκδηλώθηκε στη Γερμανία κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Η εποχή αυτή αναμφισβήτητα χαρακτηρίζεται από αγωνίες, συμπλοκές, τραγικά γεγονότα, συγκρούσεις, τρόμο, διώξεις, ανθρώπινες θυσίες ως συνέπεια των δύο Παγκοσμίων πολέμων. Ο Harper (1968) ισχυρίστηκε ότι η τραγωδία, ο θάνατος, η ενοχή και η ανέχεια συμβάλλουν σε σημαντικό βαθμό στην κατανόηση της κατάστασης του κάθε ανθρώπου, πολύ περισσότερο δε απ' ό,τι η ευτυχία, η χαρά, η επιτυχία και η αθωότητα.

Άμεσο επακόλουθο αυτής της κατάστασης ήταν να αναδυθεί μια ομάδα φιλοσόφων στη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ιταλία, οι οποίοι βρέθηκαν στο πεδίο της κοινωνικής κρίσης. Συγκεκριμένα, μεταξύ των επιφανέστερων εξ αυτών συγκαταλέγονται ο Karl Jaspers (1883-1969) από τη Γερμανία και οι Gabriel Marcel (1889-1973) και Jean Paul Sartre (1905-1980) από τη Γαλλία. Βεβαίως, εν συνεχεία εμφανίστηκαν και άλλοι διανοητές οι οποίοι αν και υιοθέτησαν ορισμένες θεωρίες της υπαρξιστικής σκέψης, ωστόσο δε θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως υπαρξιστές φιλόσοφοι. Κάποιοι από αυτήν την ομάδα ήταν οι Sellin (1775-1854), Nietzsche (1844-1900), Husserl (1859-1938) (Seetharamu, 1989), ενώ από το χώρο της λογοτεχνίας έχει αποδοθεί ο χαρακτηρισμός του υπαρξιστή στους Fyodor Dostoevsky (1821-1881) και Franz Kafka (1883-1924) (Audi, 2011).

Η έννοια του υπαρξισμού

Η λέξη υπαρξισμός είναι δάνειο του αγγλικού όρου existentialism (Μπαμπινιώτης, 1998), το οποίο προέρχεται από το λατινικό όρο existentialismus και ετυμολογικά αποδίδεται στη λέξη existentia που σημαίνει ύπαρξη. Ο υπαρξισμός ή υπαρξιακή φιλοσοφία ή φιλοσοφία της υπάρξεως συνιστά φιλοσοφικό κίνημα, το οποίο εκδηλώθηκε κατά τον 19ο, αλλά αναπτύχθηκε κυρίως κατά τον 20ο αιώνα. Στο επίκεντρο της έρευνας και του ενδιαφέροντός του βρίσκεται ο άνθρωπος που μπορεί να αποφασίζει ελεύθερα και απρόσκοπτα. Το ρεύμα αυτό θεωρείται, σήμερα, ως μια από τις φιλοσοφικές επαναστάσεις του 20ου αιώνα, διότι οι υποστηρικτές του αμφισβήτησαν την εγκυρότητα των μέχρι τότε διατυπωμένων θεωριών που είχαν ενστερνιστεί την παραδοσιακή φιλοσοφία, καθώς ερείδονταν επί του Καρτεσιανού cogito, ενώ διαμόρφωσαν επιπλέον το υπόστρωμα των δικών τους θεωρητικών απόψεων (Βαλλιάνος, 2000). Ο υπαρξισμός διακρίνεται σε θεϊστικό ή θρησκευτικό με βασικούς εκ-

προσώπους τους Jaspers και Marcel, οι οποίοι αποδέχονται την ύπαρξη του θεού, και σε αθεϊστικό, οι εισηγητές του οποίου -Sartre, Camus, Heidegger- ερμηνεύουν την ανθρώπινη ύπαρξη ερήμην του Θεού (Πελεγρίνης, 2004).

Κατά βάση, ο υπαρξισμός αντιπροσωπεύει τη διαμαρτυρία ενάντια στον ορθολογισμό της παραδοσιακής φιλοσοφίας, τις παραπλανητικές σημασίες της αστικής κουλτούρας και τις απάνθρωπες αξίες του βιομηχανικού πολιτισμού (Πελεγρίνης, 2004). Η υπαρξιακή σκέψη, που συνιστά αίτημα για υποκειμενική αλήθεια και αντίδραση στην άρνηση της ύπαρξης, αναδεικνύεται ως λύτρωση στα προβλήματα της μοναξιάς, της απομόνωσης και της αλλοτριώσεως τα οποία οδηγούν σε τέλμα την ανθρώπινη προσωπικότητα στις σύγχρονες «απανθρωποποιημένες» και αλλοτριωμένες κοινωνίες (Kingston, 1981). Πέραν της έννοιας της ουσίας, οι υπαρξιστές φιλόσοφοι μελέτησαν περαιτέρω τις έννοιες της ελεύθερης βούλησης, της αυθεντικότητας, του θρησκευτικού βιώματος, καθώς και των συναισθημάτων του τρόμου, του παράδοξου και της αγωνίας (Πελεγρίνης, 2004).

Οι υπαρξιστές φιλόσοφοι αρνούνται τη φιλοσοφία, ως αντικειμενική και θεωρητική επιστήμη και θεωρούν ότι δεν βρίσκεται απόλυτα συνδεδεμένη με την ανθρώπινη ύπαρξη. Κατ' επέκτασιν, αντικείμενο μελέτης δεν συνιστούν τα πράγματα, οι ιδέες, οι έννοιες, αλλά ο ίδιος ο άνθρωπος ως μοναδική και διακριτή προσωπικότητα (Πελεγρίνης, 2004). Προσεγγίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον άνθρωπο, καθίσταται πρόδηλο ότι δεν διαθέτει στατικές και καθοριστικές για την ύπαρξη και τη ζωή του έμφυτες ιδιότητες, αλλά συνεχώς διαμορφώνεται μέσω της προσωπικής του πράξης και δράσης. Συνεπώς, ο ίδιος ο άνθρωπος καθίσταται απολύτως υπεύθυνος για τις όποιες συνέπειες των ενεργημάτων του. Οι υπαρξιστές φιλόσοφοι αποσπίαστηκαν, με τον τρόπο αυτό, από την παράδοση του Descartes και υπεραμύνθηκαν με ξεκάθαρο τρόπο την άποψη ότι η ύπαρξη προηγείται της ουσίας. Οι Γάλλοι, μάλιστα, διανοητές όρισαν ως κυρίαρχη των αισθήσεων την αφή και όχι την όραση (Βαλλιάνος, 2000).

Σύμφωνα με τον υπαρξιακό στοχασμό, η ίδια η ύπαρξη αποτελεί αυθυπέμβαση, ένα σχέδιο δηλαδή το οποίο έχει την προβολή του στο μέλλον, βιώνεται από τον κάθε άνθρωπο υποκειμενικά και με απόλυτη συνείδηση του ίδιου και της παρουσίας του στον κόσμο. Η ύπαρξη είναι ανοιχτή, κινείται προς τον άλλο και αναγνωρίζεται μέσω αυτού. Για τους Sartre και Heidegger, η ύπαρξη είναι το Είναι, το οποίο κατευθύνεται προς το μηδέν και συνειδητοποιεί τα πεπερασμένα αυτής όρια με την έλευση του θανάτου. Βασικές εκφράσεις της ανθρώπινης ύπαρξης είναι ο φόβος, η αγωνία, η συνείδηση, η αποφασιστικότητα. Καθώς αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος τον εαυτό του ως ύπαρξη, αποκτά και την ελευθερία του. Στο σημείο αυτό χρησιμοποιείται και η έννοια της υπέρβασης, καθώς η ύπαρξη νοείται ως η έξοδος από τα όριά της. Συνεπώς, στον θεϊστικό υπαρξισμό, το υπερβατικό, το πραγματικό Είναι ταυτίζεται με το Θεό, ενώ στον αθεϊστικό υπαρξισμό με το Μηδέν (Γκαιτένκο, 1963).

Οι Jean Paul Sartre και Albert Camus ασχολήθηκαν με βασικές παραμέτρους της ανθρώπινης ζωής, μεταξύ των οποίων και της απόλυτης ελευθερίας. Πιο αναλυτικά, αρχικά ο Kierkegaard και ακολούθως ο Sartre ισχυρίστηκαν ότι δεν υφίσταται κάποιο εξωτερικό σημείο αναφοράς, επί του οποίου ερειδόμενος ο άνθρωπος θα μπορέσει να προσανατολιστεί. Η συγκεκριμένη άποψη βασίζεται στη θέση ότι απόλυτος κανόνας του ανθρώπου είναι ο εαυτός του και ότι ο ίδιος θα πρέπει να δημιουργεί τους κανόνες του (Wahl, 1988). Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος οφείλει μόνος του να καθορίζει τη συμπεριφορά και τη ζωή του ως μια πράξη ελευθερίας, από την οποία δε δύναται να παραιτηθεί. Σχετικώς προς την ελευθερία του ανθρώπου, ο Sartre δήλωνε χαρακτηριστικά: «Ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να είναι ελεύθερος. Καταδικασμένος, γιατί δε δημιούργησε, δεν έπλασε μόνος του τον εαυτό του κι ωστόσο ταυτόχρονα ελεύθερος, γιατί από τη στιγμή που πετάχτηκε στον κόσμο είναι υπεύθυνος για ό,τι κάνει» (Sartre, 1965, σ. 306).

Η υπεύθυνη συμπεριφορά του ανθρώπου δεν οριοθετείται από τα στεγανά της ατομικής του υποκειμενικότητας. Κάθε άνθρωπος, δηλαδή, δεν αποφασίζει μόνο για τον εαυτό του, αλλά και για την ανθρωπότητα ευρύτερα και συνεπώς καθίσταται υπεύθυνος για το σύνολο των ανθρώπων και όχι αποκλειστικά για τον ίδιο (Sartre, 1965). Συγκεκριμένα, ο Sartre θα υποστηρίξει ότι ο άνθρωπος οφείλει να ενεργεί, όπως θα ήθελε να ενεργεί όλη η ανθρωπότητα εν γένει. Ωστόσο, η θέση του Sartre για την απόλυτη ελευθερία έρχεται σε αντιπαράθεση με την αποδοχή της περατότητας της ανθρώπινης ύπαρξης. Οι δύο αυτές διακριτές θέσεις φέρνουν τον άνθρωπο ενώπιον ενός παραλόγου και τον κάνουν να συνειδητοποιεί ότι ζει μια ζωή άνευ νοήματος. Ο Camus θα προτείνει μια στάση ζωής που χαρακτηρίζεται από ηρωική περιφρόνηση, λέγοντας: «Πρέπει να φανταστούμε τον Σίσυφο ευτυχισμένο» (Camus, 1973, σ. 145).

Βασική υπαρξιακή έννοια είναι ο χρόνος που έρχεται σε αντίθεση με το φυσικό χρόνο ο οποίος διαθέτει ποσοτικά χαρακτηριστικά. Σε αντιδιαστολή προς το φυσικό, ο υπαρξιακός είναι ποιοτικός, χαρακτηρίζεται από όρια και είναι ανεπανάληπτος. Από τους Jaspers και Heidegger, ο υπαρξιακός χρόνος παρουσιάζεται ως μοίρα, είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένος με την ουσία της ύπαρξης, ομοίως προς τη γέννηση, το θάνατο, την απόγνωση, την αγάπη. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί η βαρύνουσα σημασία του μέλλοντος, καθ' ό μέτρο ο άνθρωπος αποτελεί ένα σχέδιο προς την πραγμάτωση. Κατά συνέπεια, ο χρόνος αποκτά προσωπικό-ιστορικό χαρακτήρα και η «χρονικότητα», η «ιστορικότητα» και η «καταστασιακότητα» αποτελούν μορφές του πεπερασμένου της αυτού χαρακτήρα. Συνοψίζοντας, ο υπαρξισμός προσδίδει ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία της ελευθερίας και της ατομικής ευθύνης, ενώ ταυτοχρόνως προβάλλει το καθήκον του ανθρώπου να αναλαμβάνει κοινωνική δράση, αποποιούμενος κάθε μορφή απάθειας και παραίτησης (Γκαιτένκο, 1963).

Βασικά δόγματα και θεμελιώδεις αρχές του υπαρξισμού

- Κέντρο της ύπαρξης είναι ο άνθρωπος πέρα και πάνω από κάθε αλήθεια, νόμους, αρχές και την ίδια την ουσία.
- Κάθε άνθρωπος είναι μοναδικός. Η μοναδικότητά του απορρέει από τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις αισθήσεις. Ο άνθρωπος είναι ο δημιουργός του πολιτισμού του.
- Ο άνθρωπος δεν είναι μόνος του στον κόσμο. Συνδέεται με τους γύρω του και επικοινωνεί μαζί τους.
- Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να διαμορφώσει τη ζωή του, όπως θέλει.
- Η σύνθεση του έμφυτου και της υπέρβασης συνιστά ύπαρξη.
- Είναι δυνατόν να εκτιμηθεί το ανθρώπινο σθένος μόνο μέσω των υπερβολικών και ακραίων καταστάσεων της θλίψης, της απογοήτευσης και του θανάτου, γιατί με αυτόν τον τρόπο μπορεί να γίνει αντιληπτή η αυθεντική ζωή (Strinivasan, 1967).

Βασικές έννοιες του υπαρξισμού

- Η ύπαρξη προηγείται της ουσίας, καθώς το άτομο δημιουργεί τις αξίες.
- Το απόροπτο χαρακτηρίζει την ανθρώπινη ύπαρξη. Η μόνη βεβαιότητα είναι ο θάνατος, έτσι ο άνθρωπος μαθαίνει να ζει με φόβο, αγωνία και άγχος.
- Η ελευθερία θεωρείται ταυτόσημη με την ύπαρξη. Ωστόσο, η απεριόριστη ελευθερία, που επιβαρύνει με ευθύνη τον άνθρωπο, αποτελεί πηγή φόβου και αγωνίας (Sartre, 1966).
- Το Είναι. Οι υπαρξιστές πιστεύουν ότι ο άνθρωπος με την κατάλληλη εκπαίδευση μπορεί να αναγνωρίζει τον εαυτό του και να αποκτήσει συνείδηση αυτού.
- Αυθεντικός άνθρωπος είναι εκείνος που έχει σαφή επίγνωση της κατάστασής του, κυρίως σχετικά με το θέμα του θανάτου.
- Η ατομικότητα, παρουσιάζεται ως δύναμη ικανή να κινητοποιήσει τον άνθρωπο, να τον βοηθήσει να συγκεντρωθεί και να επιδιώξει το στόχο του που είναι η ύπαρξη. Αν ο άνθρωπος εντοπίζει την υπαρξιακή ατομικότητα, έχει εντοπίσει το σκοπό της ζωής και έχει κατακτήσει την ατομική του συνείδηση (Grene, 1948).

Η σημασία της υπαρξιακής πλήρωσης

Η υπαρξιακή ψυχολογία υποστηρίζει ότι η ικανότητα των ανθρώπων να εντοπίζουν το νόημα της ζωής σε καθημερινές δραστηριότητες, αλλά και σε

ολόκληρη την ύπαρξή τους είναι θεμελιώδης για την ψυχική τους υγεία και ευημερία (Marsh, Smith & Piek, 2003). Μελέτες έχουν δείξει ότι οι άνθρωποι που αδυνατούν να βρουν κάποιο νόημα στη ζωή τους, είναι πολύ πιθανό να αντιμετωπίζουν προβλήματα ψυχικής υγείας (Kinnier, 1994· Kish & Moody, 1989). Από την άλλη πλευρά, άνθρωποι που θεωρούν ότι η ζωή τους έχει νόημα και είναι σε θέση να προσδώσουν σε αυτή κάποιο σκοπό, φαίνεται να απολαμβάνουν καλύτερη ψυχική υγεία και προσωπική ευεξία γενικότερα (Zika & Chamberlain, 1987, 1992). Επιπροσθέτως, οι τελευταίοι αυτοί θεωρούνται περισσότερο ικανοί να αντεπεξέρχονται με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα σε αγχογόνες καταστάσεις της καθημερινότητας (Debats, Drost, & Hansen, 1995).

Ανεξαρτήτως των διαφορετικών προσεγγίσεων που ενδέχεται να παρατηρούνται στις απόψεις των διανοητών, οι πλείστοι εξ αυτών συντείνουν προς την παραδοχή ότι η αναζήτηση νοήματος στη ζωή συνιστά κρίσιμο και κομβικό σημείο, ταυτίζεται με την αυθεντική ζωή (Kenyon, 2000) και οδηγεί στην ευημερία, την προσωπική ανάπτυξη και την ψυχολογική ενδυνάμωση. Ο Frankl (1963) υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι διακρίνονται από μια έμφυτη προσπάθεια να αναζητούν πράγματα και καταστάσεις που θεωρούν σημαντικά για τους ίδιους και προσδίδουν νόημα στη ζωή τους. Η αδυναμία του ανθρώπου να πετύχει το σκοπό αυτό, τον οδηγεί σε καταστάσεις, απ' τις οποίες δύσκολα μπορεί να απεγκλωβιστεί. Όταν αναρωτιόμαστε, έστω και νοερά, σε κάθε μας πράξη: «τι νόημα έχει;», αναμφίβολα θα είναι πάρα πολύ δύσκολο και κουραστικό να την ολοκληρώσουμε.

Είναι κατανοητό ότι η ανία, που χαρακτηρίζει τον τρόπο συμπεριφοράς των ανθρώπων εκείνων οι οποίοι έχουν απολέσει κάθε νόημα στη ζωή τους, αποστερεί το όποιο ενδιαφέρον και αποσύρει την ελάχιστη ευχάριστη διάθεση. Έχει βρεθεί ότι η απουσία νοήματος φαίνεται να σχετίζεται με το ψυχολογικό στρες, την αγωνία και την κατάθλιψη (Debats, van der Lubbe & Wezeman, 1993), καθώς και την ανάγκη για θεραπεία (Battista & Almond, 1973). Η πράξη αυτοκτονίας συνιστά την ακραία εκδήλωση του ανθρώπου που αδυνατεί να νοηματοδοτήσει τη ζωή του (Frankl, 1967, 1997). Άλλες αντιδράσεις ανθρώπων οι οποίες συναντούν σημαντικές δυσχέρειες στην ανεύρεση σκοπού στη ζωή τους ενδέχεται να λάβουν τη μορφή νευρώσεων ή εξαρτητικών συμπεριφορών (Frankl, 1972, 1997). Έρευνες έχουν δείξει ότι η απουσία νοήματος στη ζωή συνδέεται με υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ (Harlow, Newcomb & Bentler, 1986· Hutzell & Peterson, 1986· Jacobson, Ritter & Mueller, 1977· Orcutt, 1984· Waisberg & Porter, 1994), χρήση ναρκωτικών ουσιών, κοκαΐνης (Newcomb, Bentler & Fahey, 1987) και ηρωίνης (Coleman, Kaplan & Downing, 1986).

Αντίθετα, η ύπαρξη νοήματος στη ζωή του ανθρώπου προκύπτει ότι συνδέεται με συναισθήματα ευχαρίστησης, χαράς, ευτυχίας (Debats et al., 1993) και συνολικής πλήρωσης (Bonebright, Clay & Ankenmann, 2000). Συνακόλουθα,

οι υποστηρικτές του ρόλου της συμβουλευτικής ψυχολογίας καταλήγουν αφενός ότι η ευεξία συμβάλλει στην ανάπτυξη της ψυχικής υγείας (Lent, 2004) και αφετέρου υπογραμμίζουν τη σημασία της παρουσίας νοήματος στη ζωή για την ίδια την προσωπικότητα (Day & Rottinghaus, 2003), την ψυχοθεραπεία (Gelso & Woodhouse, 2003 Frankl, 1987) και την επαγγελματική σταδιοδρομία (Savickas, 2003). Εξάλλου, έχει φανεί ότι ο άνθρωπος επιστρέφει στον εαυτό του και αρχίζει να ασχολείται μαζί του, όταν πλέον έχει αποτύχει στην αποστολή του να βρει ένα νόημα στη ζωή του (Frankl, 1987).

Υπαρξιακή πλήρωση και επαγγελματική εξουθένωση

Η υπαρξιακή πλήρωση αναφέρεται στο σύνολο της ζωής του ανθρώπου, σημαντικό μέρος της οποίας κατέχει η εργασία του. Δεν θα ήταν δυνατόν να γίνεται λόγος για το νόημα της ζωής του ανθρώπινου βίου, χωρίς να υπάρχει έστω κάποια νύξη στην εργασία και το φαινόμενο της επαγγελματικής εξουθένωσης (professional burnout).

Με τον όρο επαγγελματική εξουθένωση εννοούμε το σύνδρομο της αρνητικής επίδρασης του στρες από την εργασία που αυξάνεται όταν υπάρχει παρατεταμένη και κλιμακούμενη πίεση, μη ελεγχόμενη από κατάλληλες στρατηγικές αντιμετώπισης (Αντωνίου, 2007 Antoniou, Polychroni, & Walters, 2000). Οι βασικές διαστάσεις/άξονες της επαγγελματικής εξουθένωσης είναι η συναισθηματική εξάντληση, η αποπροσωποποίηση και τα αντιλαμβανόμενα μειωμένα επιτεύγματα στον εργασιακό χώρο (Maslach & Jackson, 1981). Όπως έχει φανεί ερευνητικά, η έλλειψη υπαρξιακής πλήρωσης συνδέεται με την επαγγελματική εξουθένωση (Nindl, Längle, Gamsjäger & Sauer, 2003), η οποία λειτουργεί επιβαρυντικά κυρίως σε άτομα που εργάζονται στους χώρους της εκπαίδευσης, της υγείας και της κοινωνικής εργασίας.

Συγκεκριμένα, η υπαρξιακή πλήρωση συνδέεται θετικά με την προσωπική επίτευξη, ενώ σχετίζεται αρνητικά με τις άλλες δύο διαστάσεις του συνδρόμου (συναισθηματική εξάντληση και αποπροσωποποίηση) (Tomic & Tomic, 2008). Στο ίδιο πόρισμα καταλήγουν και άλλοι ερευνητές (π.χ. Pines, 2004), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι άνθρωποι που αισθάνονται υπαρξιακά πλήρεις καθίστανται λιγότερο επιρρεπείς στην ευρεία συμπτωματολογία της επαγγελματικής εξουθένωσης. Τα άτομα που νιώθουν υπαρξιακή πλήρωση μέσω της εργασίας τους, πιστεύουν ότι αυτή ανταποκρίνεται σε σημαντικό βαθμό προς τις επιθυμίες και τις δεξιότητές τους και ακολούθως βιώνουν μειωμένα επίπεδα έντασης (Längle, 2003a). Υπό το πρίσμα μιας ευρύτερης προοπτικής, η επαγγελματική εξουθένωση θα μπορούσε να νοηθεί ως μια μορφή υπαρξιακού κενού, που συνοδεύεται από παθητική στάση, κυνισμό και αδιαφορία για τις ανθρώπινες σχέσεις (Tomic & Tomic, 2008).

Η Pines (2002), διακεκριμένη ερευνήτρια του συγκεκριμένου εργασιακού

φαινομένου, έχει διατυπώσει μια ψυχαναλυτική-υπαρξιακή προσέγγιση ερμηνείας του. Ισχυρίζεται, λοιπόν, ότι οι άνθρωποι επηρεάζονται ως προς τις επαγγελματικές τους επιλογές από υποσυνείδητες δυνάμεις που τους ωθούν να υπερβούν τις δύσκολες παιδικές τους εμπειρίες. Όταν, λοιπόν, εισέρχονται στην επαγγελματική τους ζωή, οι στόχοι τους συνδέονται με αυτές τις υποσυνείδητες δυνάμεις και αυτομάτως τα άτομα προσδοκούν να προβάλλουν στους στόχους τους την υπαρξιακή σημασία για τη ζωή τους. Όταν όμως αποτυγχάνουν στην υλοποίησή τους, τότε νιώθουν επαγγελματικά εξουθενωμένοι.

Καταστάσεις, όπως η έλλειψη ελέγχου, η απομόνωση ή η επιθυμία για δύναμη και επιρροή, αποτελούν καταστάσεις βιωμένες από έναν ενήλικα στην παιδική του ηλικία, οι οποίες όμως είχαν δημιουργήσει μια τραυματική εμπειρία στην τελική επαγγελματική του επιλογή. Εν κατακλείδι, η ερευνήτρια δε θεωρεί ότι πρωταρχική αιτία της επαγγελματικής εξουθένωσης συνιστά η σκληρή δουλειά και ο φόρτος εργασίας, αλλά η αδυναμία των επαγγελματιών να αντλήσουν υπαρξιακό νόημα από τις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις, οι οποίες άλλωστε είχαν ταυτιστεί με τις αρνητικές παιδικές τους εμπειρίες.

Επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών

Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, ένας από τους χώρους που κυρίως πλήττονται από τα συμπτώματα της επαγγελματικής εξουθένωσης είναι η εκπαίδευση. Οι πιο συχνά εμφανιζόμενες αιτίες του φαινομένου είναι οι οργανωσιακοί ρόλοι και οι εφαρμοζόμενες τακτικές, οι ιδιαίτερα υψηλές προσδοκίες, ο υπέρμετρος φόρτος εργασίας, οι υπερβολικές εργασιακές απαιτήσεις, η σύγκρουση ρόλων, η έλλειψη αναγνώρισης και επαίνου και η περιορισμένη δυνατότητα αυτονομίας (Tomic & Tomic, 2008).

Όσον αφορά τις διοικητικές δομές, παρατηρούνται επιπλέον οργανωσιακά προβλήματα. Συγκεκριμένα, δεν υφίσταται πραγματική ηγεσία, δεν υπάρχουν οργανωσιακές δομές και σύστημα παρακολούθησης, καθώς και πλαίσιο στήριξης και αξιολόγησης. Επιπροσθέτως, το υπάρχον ανθρώπινο δυναμικό δεν επαρκεί για την κάλυψη των αναγκών, ενώ οι ακατάλληλες πολιτικές ανάπτυξης και σχεδιασμού συντείνουν προς μια επαγγελματική πορεία κενή από συναισθηματική και υπαρξιακή πλήρωση οδηγώντας αναπόφευκτά στην επαγγελματική εξουθένωση (Hussein, 2008). Ως προς την εκπαίδευση, παράγοντες που επιδεινώνουν περαιτέρω τη συναισθηματική εξάντληση είναι το σχολικό περιβάλλον, ο ρόλος του δασκάλου, οι δυσκολίες επικοινωνίας με τους γονείς, τα προσωπικά ζητήματα και η κοινωνική κριτική (Αντωνίου, Αναγνωστοπούλου & Γάκη, 2010 Halling, 2004). Στο σύνολό τους οι προαναφερθείσες καταστάσεις έχει φανεί ότι λειτουργούν επιβαρυντικά τόσο για τους εκπαιδευτικούς όσο και για τους διευθυντές.

Θεωρείται αναμενόμενο, επομένως, ότι, όταν οι εργαζόμενοι οι οποίοι αξι-

ολογούν τη δουλειά τους ως πηγή ευημερίας και σημείο αναφοράς στη ζωή τους δεν επιτύχουν το σκοπό τους, τότε βιώνουν πιο έντονα τη ματαίωση και τα συμπτώματα της επαγγελματικής εξουθένωσης (Pines, 2000, 2004).

Προτάσεις για αποτελεσματική αντιμετώπιση

Από την προηγηθείσα συνοπτική παρουσίαση του όλου ζητήματος συνάγεται ότι ενδεχομένως η αντιμετώπισή του μέσω της υπαρξιακής προσέγγισης έχει αποδειχθεί ως ιδιαίτερος αποτελεσματική. Μια τέτοια προσπάθεια θα μπορούσε να εφαρμοστεί αρκετά νωρίς στο χώρο της εκπαίδευσης, και επιπλέον θα ήταν χρήσιμο να υιοθετηθούν οι αντίστοιχες τεχνικές στις παιδαγωγικές μεθόδους, τις τακτικές και τα προγράμματα, με σκοπό να διευκολυνθούν οι μαθητές στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Παιδαγωγική διαδικασία: Χρειάζεται να δημιουργηθεί ένας κοινός συνεκτικός κώδικας αξιών, πεποιθήσεων και αντιλήψεων, κοινωνικοηθικών στάσεων και αρχών βάσει των οποίων θα αναρωτηθεί ο μαθητής σχετικά με το νόημα της ύπαρξής του (Ματσαγούρας, 1998). Ακόμη, χρήσιμο θα ήταν να αναπτυχθεί ένα πεδίο διαλόγου, να εκτιμηθούν και να ελεγχθούν οι τρέχουσες αντιλήψεις. Έτσι, θα μπορέσει να καλλιεργηθεί αυθεντικά ο μαθητής, μέσα από τη γόνιμη αμφισβήτηση και τη διαδικασία αξιολόγησης (Webster, 2002).

Επίσης, ο δάσκαλος θα πρέπει να προσεγγίζει με κριτική σκοπιά το λειτούργημά του, για να είναι σε θέση με τη σειρά του να διατηρεί το μαθητή σε εγρήγορση, και να συνδράμει στην ανάπτυξη της αντίληψής του. Αυτός ο σκοπός θα έχει επιτευχθεί, από τη στιγμή που ο μαθητής επιχειρήσει να ερμηνεύσει κριτικά τη διαδικασία και το περιεχόμενο της διδασκαλίας, καθώς και τις διαπροσωπικές του σχέσεις (Ματσαγούρας, 1998).

Αναλυτικό Πρόγραμμα: Το Αναλυτικό Πρόγραμμα κατάλληλα οργανωμένο και δομημένο είναι δυνατόν να ικανοποιεί τις περισσότερες εκπαιδευτικές ανάγκες. Είναι απαραίτητο να κατανοήσει ο μαθητής τη σπουδαιότητα νοηματοδότησης της ζωής και των ενεργειών του, ώστε να κινητοποιηθεί ο ίδιος προς την αναζήτηση, τη διερεύνηση και την απάντηση των υπαρξιακών του ερωτημάτων. Με τον τρόπο αυτό, θα αντιληφθεί ότι δεν υπάρχουν δεδομένες απαντήσεις (Ayer, 1990), αλλά θα μάθει πώς να προσεγγίζει την αλήθεια αναζητώντας την υποκειμενικά. Προς τον σκοπό αυτόν σημαντικό ρόλο θα παίξει και ο ίδιος ο δάσκαλος, ο οποίος οφείλει να λειτουργεί ως σύμβουλος και ως εκπαιδευτικός, να προσεγγίζει εξατομικευμένα τον κάθε μαθητή, να καλλιεργεί θετικό κλίμα στην τάξη, να αποδέχεται, να σέβεται τη διαφορετικότητα και να προάγει τη δίκαιη συμμετοχή των μαθητών, αλλά και να συνεργάζεται με όλους τους αρμόδιους φορείς (Μπρούζος & Ράπτη, 2001). Επιπλέον, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται και η σημασία του κρυφού αναλυτικού προγράμματος ή παραπρογράμματος, καθώς φαίνεται να κατέχει

καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης και της αυτογνωσίας του μαθητή, όπως επίσης και στην υπεύθυνη και ελεύθερη συμπεριφορά του (Μελά-Παπαδοπούλου, 1999).

Τακτικές και Προγράμματα: Μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας, ο μαθητής θα μάθει να επιλέγει και να αποφασίζει μόνος του, θα αντιληφθεί τα όρια της προσωπικής του ελευθερίας, θα καθορίσει τους δικούς του στόχους και θα σχηματίσει τη δική του ταυτότητα, θα μάθει να ανταποκρίνεται στο νόημα που έχει ορίσει, θα αφοσιώνεται σε αυτό και θα λαμβάνει κριτική και ρεαλιστική στάση προς τη ζωή (Webster, 2002). Προς την κατεύθυνση αυτή θα μπορούσε να συμβάλλει η σύγχρονη ομαδοσυνεργατική μέθοδος διδασκαλίας που παρέχει τη δυνατότητα στο μαθητή να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες, να εξοικειώνεται με θέσεις ευθύνης και να υιοθετεί συγκεκριμένους ρόλους (Baudrit, 2007 Νικολάου, 2000). Συγκεκριμένα, η ανάληψη προσωπικής ευθύνης, η διαπροσωπική αλληλεπίδραση και η εξοικείωση σε συνεργατικά μοντέλα μάθησης συνιστούν βασικά χαρακτηριστικά της μεθόδου αυτής (Νικολακάκη, Μωραίτη, & Δώσσα, 2010).

Στόχος συνολικά της εκπαιδευτικής διαδικασίας, με βάση την υπαρξιακή προσέγγιση, είναι να συμβάλει στην πνευματική, ηθική, πολιτιστική και βιολογική ανάπτυξη του μαθητή στα πλαίσια της σχολικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Η πνευματική, μάλιστα, πτυχή συνοδεύεται από την αναζήτηση νοήματος και σκοπού στη ζωή του παιδιού, βάσει των αξιών που έχει επιλέξει στη ζωή του (Webster, 2002). Σύμφωνα με όσα έχουν δηλωθεί ρητώς και από την UNESCO (Delors, 1999), στόχος της εκπαίδευσης είναι να βοηθήσει το παιδί να μάθει να συνυπάρχει με άλλους, να μάθει πώς να μαθαίνει, να μάθει να αυτενεργεί και να γνωρίζει τον εαυτό του. Τα σημεία αυτά εμπνέονται και αφορμώνται από τις ιδέες του υπαρξισμού, καθώς ένα τέτοιο πρόγραμμα θα είναι δυνατό να καλλιεργήσει δημιουργικούς, ανεξάρτητους, ελεύθερους και υπεύθυνους νέους, με δεξιότητες και προοπτικές εξέλιξης. Αυτές οι προοπτικές ευοδώνονται ευκολότερα όταν πλαισιώνονται από άλλες δραστηριότητες που μετασχηματίζουν ουσιαστικά τη βιωματική μάθηση και στοχεύουν στην ενεργοποίηση της αυτενέργειας του μαθητή (Baudrit, 2007). Μέσα από αυτό το πλαίσιο, δίνεται η δυνατότητα στον τελευταίο να εμπλακεί ενεργά στη διαδικασία της μάθησης και να μην περιορισθεί στο ρόλο του ακροατή (Ροντάρι, 2006).

Εν προκειμένω, η μάθηση πραγματώνεται τόσο από την εμπειρία που αποκτάται όσο και από τους δεσμούς που αναπτύσσονται στη σχολική τάξη. Οι εμπειρίες οι οποίες στηρίζονται στα βιώματα του μαθητή αποτελούν το εφαλτήριο της διδακτικής πράξης και αποσκοπούν στην ανάπτυξη της κοινωνικής αυτονομίας του παιδιού μέσα από τα πλαίσια της επικοινωνιακής εκπαίδευσης (Χρυσafίδης, 1996). Συγκεκριμένα, τέτοιου είδους πρακτικές αφορούν το θεατρικό παιχνίδι, τη μουσειακή αγωγή, τις εξωσχολικές δραστηριότητες,

τις μεθόδους αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου (Νικολάου, 2000), καθώς και την αξιοποίηση της τεχνολογίας μέσω προγραμμάτων, όπως για παράδειγμα το eTwinning (Καπέλου, Θαλασσινού, & Γάκη, 2010).

Επιπροσθέτως, απαιτείται και οι εκπαιδευτικοί οργανισμοί να υπολογίσουν και να στηρίζονται στο ανθρώπινο δυναμικό, αξιοποιώντας με πιο οργανωμένο και δημιουργικό τρόπο τις ικανότητες, τις γνώσεις, την εμπειρία, τις δυνατότητες, τις δεξιότητες και την ενέργεια των ανθρώπων που τους στελεχώνουν (Heil, Bennis & Stephens, 2000). Συνεπώς, η τακτική που επιβάλλεται σε ανάλογες περιπτώσεις συνάδει με μια κατά το πλείστον ανθρωποκεντρική ερμηνεία της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Ειδικότερα, με τη μέθοδο αυτή, οι εκπαιδευτικοί εξοικειώνονται στη συνεργατική προσέγγιση, ενώ ως βασικό κίνητρό τους θεωρούν την ανάπτυξη του ενδιαφέροντός τους για τη διδασκαλία. Επιπλέον, μεταξύ των εκπαιδευτικών λειτουργών αναπτύσσεται πνεύμα ελευθερίας, αλληλοσεβασμού, αμοιβαίας αποδοχής και αναγνώρισης, καθώς και ουσιαστικής προσωπικής ανάπτυξης.

Προβάλλεται, λοιπόν, ως ανάγκη αδήριτη για τη σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα η υιοθέτηση στρατηγικών οι οποίες θα ερεϊδονται επί δεδομένου πλαισίου σταθερών αξιών ξεκάθαρων στόχων, εμπνευσμένης ηγεσίας και οργανωτικής αποτελεσματικότητας (O' Reilly & Pfeffer, 2000). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην προσωπικότητα του εκπαιδευτικού ηγέτη, ο οποίος βεβαίως οφείλει να καθοδηγεί, να συμμετέχει και όχι απλώς να δίνει εντολές.

Αναλυτικότερα, ο εκπαιδευτικός ηγέτης θα πρέπει να επηρεάζει θετικά και να ενθαρρύνει τους εκπαιδευτικούς, να διακρίνεται για το ήθος του, να διαμορφώνει κοινές αξίες για τον οργανισμό (Day, Harris, Tolley, & Beresford, 2000), να διαθέτει σαφές όραμα και να προσεγγίζει το υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό όχι μόνο ως εργαζόμενους αλλά και ως συνανθρώπους του με τις δικές τους ανάγκες και προβλήματα (Drucker, 2002). Αναμένεται από έναν εκπαιδευτικό ηγέτη να τον διακρίνει συναισθηματική σταθερότητα, εξωστρέφεια, καλοσύνη, πνεύμα ευσυνειδησίας και ευθυκρισίας, καθώς και δεκτικότητα προς την καινοτομία (Zaccaro, Kemp, & Bader, 2004). Μάλιστα, η προσπάθεια διατήρησης ενός σταθερού κώδικα αξιών και εφαρμογής αυτών θα μπορούσαν να δρομολογήσουν τη δημιουργία ενός αυθεντικού ηγετικού προτύπου, καθώς και την επιτυχή εδραίωση των αξιών (Avolio & Gardner, 2005).

Τέλος, κρίνεται ωφέλιμο να εφαρμοσθεί η διοίκηση ολικής ποιότητας στο χώρο της εκπαίδευσης, προκειμένου να αποκομίσουν οι μετέχοντες σε αυτή όλα τα ευεργετήματα ενός τέτοιου μοντέλου διοίκησης. Κάτι τέτοιο θα σημαίνει ενεργοποίηση και αμοιβαία συνεργασία όλων των μελών του εκπαιδευτικού οργανισμού, προκειμένου να οδηγηθούν σε εξορθολογισμένη λήψη αποφάσεων η οποία θα ικανοποιήσει τις ανάγκες και τις απαιτήσεις τους (Ζαβλανός, 2003), και θα συμβάλλει στη βελτίωση των εργασιακών συνθηκών (Ρούση, 2007). Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη μορφή διοίκησης, οι μαθητές

θα είναι ανοιχτοί στην αλλαγή, θα μαθαίνουν να λαμβάνουν αποφάσεις και να αναλαμβάνουν την ευθύνη αυτών, θα αποκτούν δεξιότητες ακρόασης και παρακολούθησης, δε θα φοβούνται τον κίνδυνο και τις προκλήσεις, θα είναι αποφασιστικοί ως προς τη διεκπεραίωση των καθηκόντων τους, θα εστιάζουν στον απότοκο των στόχων τους με αποτέλεσμα να ενισχύουν τα επίπεδα προσωπικής τους αυτοεκτίμησης (Ζαβλανός, 2003). Εν συνόψει, ο στόχος για διοίκηση ποιότητας στην εκπαίδευση και συνακόλουθα για αποτελεσματική εκπαιδευτική διαδικασία συνδέεται με την επιδίωξη και εξασφάλιση ποιότητας στις μεθόδους διδασκαλίας, στα αναλυτικά προγράμματα, στην επάρκεια της υλικοτεχνικής υποδομής, στην καταλληλότητα των διδασκόντων και στην παρακολούθηση της προόδου των μαθητών (Πετρίδου, 2002).

Εν κατακλείδι

Όπως προκύπτει από την προηγηθείσα ανάπτυξη του θέματος, το φιλοσοφικό ρεύμα του υπαρξισμού θεμελιωμένο κατά το 19ο αιώνα, επηρέασε σε σημαντικό βαθμό πολλούς ανθρώπους του πνεύματος και δημιούργησε αντιδράσεις, ακόμη και εντός του. Το ίδιο το περιεχόμενό του υπήρξε ιδιαιτέρως καινοτόμο για την εποχή του, γι' αυτό άλλωστε και διέγειρε το ενδιαφέρον κορυφαίων διανοητών της περιόδου αυτής. Έχοντας ως σημείο αναφοράς το αντικείμενο του υπαρξισμού, κατασκευάστηκαν επιστημονικά ερευνητικά εργαλεία, με σκοπό να αξιολογήσουν την παρουσία νοήματος ή σκοπού στη ζωή μας. Σημειωτέον δε ότι δεδομένων των όποιων δυσκολιών στην αναζήτηση νοήματος ζωής, η έλλειψη υπαρξιακής πλήρωσης συνδέεται με ψυχοσωματική συμπτωματολογία (Nindl, Längle, Gamsjäger, & Sauer, 2003), νευρώσεις, υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ και ουσιών (Harlow, Newcomb & Bentler, 1986), καθώς και επαγγελματική εξάντληση (Pines, 2002).

Ειδικότερα, η υπαρξιακή προσέγγιση φαίνεται ότι έχει πολλά να προσφέρει στο χώρο της εκπαίδευσης. Έτσι, προτείνεται η καθιέρωση ενός κλίματος συμπεριφοράς που θα έχει στο κέντρο του τον άνθρωπο και τις ανάγκες του, και θα του εξασφαλίζει συνθήκες ελευθερίας, σεβασμού και δημιουργικού διαλόγου. Επιπλέον, με κάθε πρόσφορο μέσο θα ενθαρρύνεται και θα προωθείται η ανάπτυξη δεξιοτήτων επικοινωνίας και διαλεκτικής αντιπαράθεσης (Ματσαγγούρας, 1998). Από τη στιγμή που ο άνθρωπος καταφέρει να πραγματώσει την προσωπική του ελευθερία, ως υπέρτατος σκοπός τίθεται να μάθει να ενεργεί υπεύθυνα, να αναγνωρίζει όλα τα πιθανά ενδεχόμενα, να προχωράει σε επιλογές και να είναι εν τέλει σε θέση να προσδιορίζει τι είναι σημαντικό και τι έχει νόημα στη ζωή του (Webster, 2002).

Βιβλιογραφικές παραπομπές

- [1] Αντωνίου, Α.-Σ. (2007). Σύνδρομο επαγγελματικής εξουθένωσης: Αίτια, επιπτώσεις και τρόποι αντιμετώπισης. Στο Α.-Σ. Αντωνίου (Επιμ.), *Ψυχολογία υγείας στο χώρο εργασίας* (σσ. 164-170). Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις Π. Χ. Πασχαλίδη.
- [2] Αντωνίου, Α.-Σ., Αναγνωστοπούλου, Θ., & Γάκη, Α. (2010). Επαγγελματική εξουθένωση σε δασκάλους ειδικών σχολείων. Στο Α.-Σ. Αντωνίου (Επιμ.), *Στρες: Προσωπική ανάπτυξη και ευημερία* (σσ. 188). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- [3] Antoniou, A.-S., Polychroni, F., & Walters, B. (2000, July). *Sources of stress and professional burnout of teachers of special needs in Greece*. Proceedings of the International Conference of Special Education, ISEC 2000, Manchester, UK.
- [4] Audi, R. (2011). *Το Φιλοσοφικό Λεξικό του Cambridge*. Αθήνα: Κέδρος.
- [5] Avolio, B. J., & Gardner, W. (2005). Authentic leadership development: Getting to the root of positive forms of leadership. *The Leadership Quarterly*, 16(3), 315-338.
- [6] Ayer, A. J. (1990). *The meaning of life and other essays*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- [7] Βαλλιάνος, Π. (2000). *Φιλοσοφία στην Ευρώπη*. Πάτρα: ΕΑΠ.
- [8] Battista, J., & Almond, R. (1973). The development of meaning in life. *Psychiatry*, 36, 409-427.
- [9] Baudrit, A. (2007). *Η ομαδοσυνεργατική μάθηση*. Αθήνα: Κέδρος.
- [10] Bonebright, C. A., Clay, D. L., & Ankenmann, R. D. (2000). The relationship of workaholism with work-life conflict, life satisfaction and purpose in life. *Journal of Counseling Psychology*, 47, 469-477.
- [11] Camus, A. (1973). *Ο μύθος του Σίσυφου*. Αθήνα: Μπουκουμάνης.
- [12] Γκαιτένκο, Π. Π. (1963). *Ο υπαρξισμός και το πρόβλημα της κουλτούρας*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- [13] Coleman, S., Kaplan, J., & Downing, R. (1986). Life cycle and loss: The spiritual vacuum of heroin addiction. *Family Process*, 25(1), 5-23.
- [14] Day, C., Harris, A., Hadfield, M., Tolley, H., & Beresford, J. (2000). *Leading schools in times of change*. Buckingham, UK: Open University Press.
- [15] Day, S., & Rottinghaus, P. (2003). The healthy personality. In W.B. Walsh (Ed.), *Counseling psychology and optimal human functioning* (pp. 1-23). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- [16] Dale, A. (2002). *Do some drug users have less to live for?* (Unpublished doctoral dissertation). School of Psychology, Curtin University of Technology, Western Australia.

- [17] Debats, D., Drost, J., & Hansen, P. (1995). Experiences of meaning in life: A combined qualitative and quantitative approach. *British Journal of Psychology*, 86, 359-375.
- [18] Debats, D. L., Van der Lubbe, P. M. & Wezeman, F. R. A. (1993). On the psychometric properties of the Life Regard Index (LPI): A measure of meanfull life. *Personality and Individual Differences*, 14, 337-345.
- [19] Delors, J. (1998). *Learning: the treasure within*. Australia: UNESCO Publishing.
- [20] Διαμαντόπουλος, Π. (2002). *Σχολική Παιδαγωγική. Θεωρία του Σχολείου*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- [21] Drucker, P. F. (2002). They' re not employees, they' re people. *Harvard Business Review*, 80(2), 70-77.
- [22] Frankl, V. (1967). *Psychotherapy and existentialism: Selected papers on Logotherapy*. London: Hazell Watson & Viney, LTD.
- [23] Frankl, V. (1963). *Man's search for meaning: An introduction to logotherapy*. New York: Washigton Square Press.
- [24] Frankl, V. (1972). *The doctor and the soul*. New York: Alfred Knopf.
- [25] Frankl, V. (1987). *Ψυχοθεραπεία και Υπαρξισμός. Η Λογοθεραπεία στην πράξη*. Αθήνα: Ταμασός.
- [26] Frankl, V. (1997). *Man's search for ultimate meaning*. New York: Plenum.
- [27] Gelso, C. J., & Woodhouse, S. (2003). Toward a positive psychotherapy: Focus on human strength. In W.B. Walsh (Ed.), *Counseling psychology and optimal human functioning* (pp. 171-197). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- [28] Gilliat, P. (1996). Spiritual education and public policy 1944-1994. In R. Best (Ed.), *Education, spirituality and the whole child* (pp.161-172). London: Cassel.
- [29] Grene, M. (1948). *Dreadful Freedom: A Critique of Existentialism*. Chicago: University of Chicago Press.
- [30] Halling, M. A. (2004). *Stress and stress management strategies among elementary school principals* (Unpublished doctoral dissertation). University of South Dakota, Minnesota.
- [31] Harlowe, L., Newcomb, M., & Bentler, P. (1986). Depression, self-derogation, substance abuse, and suicide ideation: Lack of purpose in life as a mediational factor. *Journal of Clinical Psychology*, 42, 5-21.
- [32] Harlowe, L., Newcomb, M., & Bentler, P. (1987). Purpose in Life test assessment using latent variable methods. *British Journal of Clinical Psychology*, 26(3), 235-236.
- [33] Heil, G., Bennis, W., & Stephens, D. C. (2000). *Douglas McGregor, revisited: managing the human side of the enterprise*. New York: John Wiley.
- [34] Hussein, J. W. (2008). An existential approach to engaging adult learners in the process of legitimizing and constructing meanings from their narrative knowledge. *Action Research*, 6 (4), 391-420.

- [35] Hutzell, R., & Peterson, T. (1986). Use of the Life Purpose Questionnaire with an alcoholic population. *International Journal of the Addictions*, 21(1), 51-57.
- [36] Jacobson, G., Ritter, D., & Mueller, L. (1977). Purpose in life and personal values among adultalcoholics. *Journal of Clinical Psychology*, 33(1), 314-316.
- [37] Joyce, P., & Woods, A. (1996). *Essential strategic management: from modernism to pragmatism*. Oxford: Butterworths Heinemann.
- [38] Καπέλου, Κ., Θαλασσινού, Ε., & Γάκη, Ρ. (2010, Μάιος). *Διδακτικές Προσεγγίσεις που υλοποιούνται σε μικτές τάξεις νηπιαγωγείου με καταστάσεις διγλωσσίας, με σκοπό την ενδυνάμωση της διαπολιτισμικής αγωγής, την αιεφορία και την ομαλή μετάβαση από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό*. Προφορική ανακοίνωση στο 13ο Διεθνές Συνέδριο Διπολιτισμικής Εκπαίδευσης-Μετανάστευσης-Διαχείρισης Συγκρούσεων και Παιδαγωγικής της Δημοκρατίας που οργάνωσε το ΚΕΔΕΚ Πάτρας, Αλεξανδρούπολη.
- [39] Kaye, L. (1999). Strategic human resources management in Australia: the human cost. *International Journal of Manpower*, 20(8), 577-587.
- [40] Kenyon, G. M. (2000). Philosophical foundation of existential meaning. In G.T. Reker, & K. Chamberian (Eds.), *Exploring existential meaning: Optimizing human development across the life span* (pp. 7-22). Thousand Oaks, CA: Sage.
- [41] Kinnier, R. T. (1994). Depression, meaninglessness, and substance abuse in "normal" and hospitalised adolescents. *Journal of Alcohol and Drug Education*, 39(2), 101-111.
- [42] Kish, G., & Moody, D. (1989). Psychopathology and life purpose. *International Journal of Logotherapy*, 12(1), 40-45.
- [43] Kingston, F. T. (1981). *French Existentialism: A Christian Critique*. Toronto: University of Toronto.
- [44] Längle, A. (2003). The art of involving the person-fundamental existential motivations as the structure of the motivational process. *European Psychotherapy*, 4 (1), 25-36.
- [45] Lent, R. W. (2004). Toward a unifying theoretical and practical perspective on well-being and psychosocial adjustment. *Journal of Counseling Psychology*, 51, 482-509.
- [46] Lundy, O., & Cowling, A. (1996). *Strategic human resource management*. London: Routledge.
- [47] Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). *Maslach Burnout Inventory (manual)*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- [48] Ματσαγγούρας, Η. (1998). *Οργάνωση και διεύθυνση της σχολικής τάξης. Εφαρμογές σύγχρονης διδακτικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- [49] Μελά-Παπαδοπούλου, Β. (1999). *Αναλυτικά Προγράμματα*. Το παρα-

- πρόγραμμα: Η αθέατη πλευρά του σχολικού προγράμματος. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 107, 51 - 58.
- [50] Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Λεξικό Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικογραφίας.
- [51] Newcomb, M., Bentler, P., & Fahey, B. (1987). Cocaine use and psychopathology: Associations among young adults. *International Journal of the Addictions*, 22, 1167-1188.
- [52] Νικολάου, Γ. (2000). *Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο δημοτικό σχολείο. Από την «ομοιογένεια» στην πολυπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- [53] Nindl, A., Längle, A., Gamsjäger, E., & Sauer, J. (2003). The Relationship between existential fulfillment and burnout. *European Psychotherapy*, 4(1), 145-149.
- [54] Orcutt, J. (1984). Contrasting effects of two kinds of boredom on alcohol use. *Journal of Drug Issues*, 14, 161-173.
- [55] O' Reilly, C.A., & Pfeffer, J. (2000). *Hidden value: how great companies achieve extraordinary results with ordinary people*. Boston: Harvard Business School Press.
- [56] Πελεγρίνης, Θ. (2004). *Λεξικό της Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- [57] Pickett, L. (2000). People make the difference. *Industrial and Commercial Training*, 32(6), 225-229.
- [58] Pines, A. M. (2000). Treating career burnout: A psychodynamic existential perspective. *Journal of Clinical Psychology*, 56(5), 633-642.
- [59] Pines, A. M. (2002). A psychoanalytic existential approach to burnout: Demonstrated in the cases of a nurse, a teacher and a manager. *Psychotherapy*, 39, 103-113.
- [60] Pines, A. M. (2004). Why are Israelis less burned out? *European Psychologist*, 9, 69-77.
- [61] Ρούση, Γ. (2007). *Η ολική ποιότητα στη διοίκηση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης*. (Διδακτορική Διατριβή). Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης. Αθήνα.
- [62] Sartre, J. P. (1965). *Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός*. Αθήνα: Αρσενίδης.
- [63] Sartre, J. P. (1966). *Of human freedom*. New York: W. Baskin, Phil. Lib.
- [64] Savickas, M. L. (2003). Toward a taxonomy of human strengths: Career counseling's contribution to positive psychology. In W.B. Walsh (Ed.), *Counseling psychology and optimal human functioning* (pp. 229-249). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- [65] Shaw, W. H., & Barry, V. (1997). *Moral issues in business*. Belmont, CA: Wadsworth.
- [66] Strinivasan, G. (1967). *The Existentialists and Hindu Philosophical*

- System*. Allahabad: Udayana Publication.
- [67] Tomic, W. & Tomic, E. (2008). Existential fulfillment and burnout among principals and teachers. *Journal of Beliefs and Values*, 29, 1, 11-27.
- [68] Wahl, J. (1988). *Εισαγωγή στις φιλοσοφίες του υπαρξισμού*. Αθήνα: Δωδώνη.
- [69] Webster, S. (2002). *An existentialism framework of spirituality for education*. (Unpublished PhD Thesis). Griffith University, Brisbane.
- [70] Webster, S. (2002). *Existentialism: Providing an ideal framework for educational research in times of uncertainty*. Australian association for Research in Education. Queensland: Brisbane.
- [71] Ζαβλανός, Μ. (2003). *Η Ολική ποιότητα στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλης.
- [72] Zaccaro, S. J., Kemp, C., & Bader, P. (2004). Leader traits and attributes. In J. Antonakis, A. T. Cianciolo, & R. J. Sternberg (Eds.), *The nature of leadership* (pp. 101-124). Thousand Oaks, CA: Sage.
- [73] Zika, S., & Chamberlain, K. (1987). Relation of hassles and personality to subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 155-162.
- [74] Zika, S., & Chamberlain, K. (1992). On the relation between meaning in life and psychological well-being. *British Journal of Psychology*, 83, 133-145.